

EMBLEMA XCIV.
PACIS COMMODA.

Ignē solvantur, Dominator, Arma,
Dulcis in Pacem pyra conflet enses;
Tela candescant, sciat hasta flammam,
Umbo favillam.
Ut rogi sparsus cinis arva, & urbes
Uberes reddat: placidos lacertos
Virga protendat: locuples nitescat
Copia cornu.

COMMENTARIUS.

I Um de damnis Belli plura dicta jam sint, & plurima semper dicenda, ac dolenda supersint, par est ut nunc de Pacis commodis aliqua subjungamus, quam veteres, Aristotele (a) præeunte, velut belli præmium mercedemque duxerunt, & vel ob hanc solam causam finemque bellandum, ut in pace vivamus, & negotia suscipiamus, & in otio esse possimus.

2 Unde Isaias (b), illam complementum omnium bonorum agnoscit, quæ Deus hominibus præstare potest, sic inquit, Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis, qui & ipse alibi (c) eandem, pulchram, fidam, & in requie opulentam appellat,

(a) Aristot. 10. eth. cap. 7.
(b) Isai. 26. 12.

(c) Idem cap. 32. 18.

lat, his verbis. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiducia, & in requie opulenta. Cui adridet illud Virgilio (d):

Nulla salus belli, Pacem te poscimus omnes.

Et Sillii Italici (e) sic eam meritò commendantis:

Pax optima rerum
Quas homini novisse datum est: Pax una triumphis
Innumeris potior. Pax custodire salutem,
Et civēs servare potest, &c.

3 Eandemque in votis habens Lucanus (f), sic inquit:

Pax missa per orbem
Ferreā belligeri compescat limina Jani.

Et Ovidius (g):

Frontibus Aethiacis comptos redimita capillos,
Pax ades, & toto mitis in orbe manet.
Dum desunt hostes, desit quoque causa triumphis:
Tum ducibus bello gloria major erit.
Sola gerat miles, quibus arma coerceat arma:
Canteturque fera, nil nisi pompa, tuba.

4 Et Divus Augustinus (h) tanti ipsam facit, ut uno in loco dicat: Tantum est Pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis, atque mortalibus, nihil gratius soleat audiri, nihil desiderabilius concupiscenti, nihil postremo melius possit inveniri. Et in alio (i), ita eam diffiniat, atque commendet. Pax est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, vinculum amoris, consortium caritatis. Hæc est, quæ similitates tollit, bella compescit, iras comprimit, superbos calcat, humiles amat, discordes sedat, inimicos concordat, cunctis est placida, nescit extolli, nescit inflari: Hanc qui acceperit teneat, qui perdidit repetat, qui amiserit, exquirat, &c.

5 Quo cum sentiens Divus Basilus sic habet: Quantum sit bonum Pacis, quid dicere opus, ad viros Pacis filios? Nihil etenim, ita Christianorum proprium, atque pacem conciliare. Et Cassiodorus (k), in hoc gratiam gloriamque præcipuam Regum extolli, & servari scriptum reliquit: Si in aequitate Pacis populum dirigant, & in justitiæ vigore conservent. Hæc enim est bonarum artium mater decora. Hæc mortalium genus reparabili successione multiplicans, facultates protendit, mores extollit, & tantarum rerum ignarus cognoscitur, qui eam minime, quasisse sentitur. Et iterum (l), Decet Regalis apicis curiam generalitatis custodire concordiam, quæ ad laudem Regnantis trahitur, si ab omnibus Pax ametur. Quid est enim quod Principem melius prædicet, quam quietus populus concors Senatus, & tota Respublica morum honestate vestita?

6 Extat quoque apud nobilem Poëtam Prudentium (m) elegans Pacis descriptio, & commendatio, sic dicens:

Pax plenum virtutis opus, Pax summa laborum,
Pax belli exacti pretium est, pretiumque pericli
Sydera pace vigent, consistunt terrea pace,
Nil placidum est sine Pace Deo; nec munus ad Aram,
Cum cupias offerre probat, si turbida fratrem
Mens, impacati sub pectoris oderit antro.

7 Plurimaque similia ejusdem commoda, & encomia apud Erasmum (n), & alios (o) reperiri poterunt, qui de eis peculiariter scripserunt. Quibus relictis, ut ad ejus picturas, & Emblemata transeamus, antiqua quidem, & relatu digna est illa Atheniensium, quæ Pacis simulachrum, ita effingebat, ut pulchrum Plutum manu gestaret, quasi hoc symbolo ostendens (ut post Pausaniam (p) tradit Lilius (q) Giraldu) non ex bello, sed ex Pace, divitias, & opes comparari.

8 Neque aliud insinuabant alii, qui Pacem, cum triticeis spicis effigiabant, & interdum etiam, cum oliva, cum lauro, & nonnumquam, cum rosa coronatam, ut in aliquibus nummis veteribus vidimus. Alii quoque circumferuntur, sub Claudio, & Vespasiano Imperatoribus elegantissime cussi, in quibus Pax habitu victoriæ alata, seu victoria Pacifera, conspicitur, anguem subjectum Caduceo compescens, cum inscriptione, Paci Augustæ. Quibus, ut Pierius (r) Valerianus, Antonius

(d) Virgil. Æneid. 11.

(e) Silius lib. 10.

(f) Lucan. lib. 1.

(g) Ovid. 1. Fast.

(h) D. August. lib. 19. de Civit. Dei, cap. 11.

(i) Idem de verb. dom.

(k) Cassiod. lib. 1. ep.

(l) Idem lib. 1. epist. 23.

(m) Prudent. Psychomach. 7.

(n) Erasm. in Pacis querimonia.

(o) Ludov. Vives in lib. Inerat. in orat. de Pace. Ludov. Vives in auro lib. de Concord. & Discord. D. August. lib. 19. de Civit. Dei, cap. 11. & 12. latè Sotus in epist. D. Paul. ad Roman. Corset. in singulari tractat. de privilegiis Pacis, & Damhoud. in prax. crim. ex pag. 42. Textor in officina, verb. Pax.

(p) Girald. de diis gent. pag. 30.

(q) Pausan. in Atticis, & in Boeoticis.

(r) Pier. lib. 15. cap. 46.

nus Augustinus (s), & Adolphus Occo (t) presentunt, nihil aliud, quam belli odium significatur, eoque prudenter oppresso, & calcato, Pacem orbi condonari, & omnia ubique abundanter feliciterque virere.

9 A quibus non longè abiens Alciatus (u), ut Pacem, Pacisque bonos, & uberes fœtus, siue effectus denotaret, tria successivè Emblemata finxit, quæ etsi omnibus obvia sint, propter sui pulchritudinem hic omitti non possent, nisi brevitati consuleremus. In primo elephantem pingens, qui etsi in olim bellis deservire solet, pace tamen stante:

*Cesareos currus ad pia templa vebit,
Proiectisque armis, munia pacis obit.*

In secundo galeam, intra quam apes suavissimos mellis favos veluti in alveario conficiunt. In tertio spicarum corollas, vitis palmitibus circumplexas, & Alciones in tuto marmore, tranquillove mari, nidificantes, suosque pullos confoventes. Sic insinuans, optimi Principis officium in id incumbere penitus debere, ut populum in suis regionibus, & provinciis, necessario proventu instructis, foveat, & tutetur; habita primum ratione tempestatum, earumque calamitatum, quæ solent in dies accidere: sin atque ventos remittere, & tandem procillas ebullientes hostium conquiescere, ut securius in pace postea vivatur.

10 Adrianus quoque Junius (x), ostendere volens ex Pace rerum omnium opulentiam procedere, illam, Plutum (de quo supra) dextra tenentem depingit, & sinistra cornucopiæ gestantem, his subjectis carminibus:

*Aureolum dextra gestat Pax Attica Plutum,
Læva tenet cornu plenum ubere copia,
Eliscit opum satias, & rerum copia læta,
Pax ubi, Marte triumphato, viget aurea.*

11 Extant etiam, apud Battilium (y) duo alia non contemnenda Emblemata, ex Mercurii Caduceo, & oliva Minervæ desumpta, quibus Pacis vota, bonaque describit, eique studere præstare, quam bello, suadet. Et Janus Jacobus Boisardus (z), idem ostendere volens, sic pingit, & inquit:

*Pace vigent Artes: Aras Pax thure reparat,
Pax Cererem, & Bacchum promovet, atque fovet.
Filia Pax Jovis est, & drcum munera nobis
Dispensat: placida Pace beatus homo est.*

Justus autem Reifenbergius (a), eisdem vestigiis insistens, sic habet:

*Ecce gerit spicam, molli redimita corona,
Plaudite vos pueri, plaudite vosque senes.*

Et Joachimus Camerarius (b) sub oleæ arboris pictura, eamdem commendans sic:

*Dure facesse ligo, valida procul este bipennes,
Frondeat æternos Pacis alumna dies.*

Est enim olea arbor Palladi dicata, Pacisque symbolum. Unde & Pacis arborem Sidonius eam nominat, & quia semper viret, & singularem utilitatem hominibus præstat, neque incidi, neque evelli ullo modo par est; de ejusque origine bellissima est apud Servium in primo Georgicorum narratio.

12 Noster etiam novissimus Saavedra (c), de eisdem votis, & bonis Pacis eruditè, ac prudenter pertractans, hastam humi fixam proponit, quam fecunda vitis, plena botris, complectitur. Et iterum leonem mortuum, in cuius ore, tamquam in alveolo, apes mellificant, quod in idem recidit, cum Galea Alciati supra relata, cujus ipse mentionem omisit.

13 Ego verò in præsentem Emblemate, veluti in compendium omnia supra adducta reducens, Pacem (ut vides) spicis, & oliva coronatam, & ex sinu cornucopiæ fundentem, exhibeo, simulque, dextra, Mercurii caduceum tenentem, læva autem, accensam facem, qua congestam diversorum armorum pyram accendit, ut sic vetera quoque Trajani, & aliorum Imperatorum Numismata denotem, quibus sub hoc actu, & habitu (ut tradit Orosius (d) Covarrubias) Pacem pingere moris fuit. Quasi Davidicum (e) illud legissent, Arcum conteret, & confringet arma, & scuta comburet igne.

14 Etenim, sicut bellis imminentibus, semper invaluit, falces, vomeres, ligones, & alia agricul-

(s) August. Dialog. 11.

(t) Occo in Numism. veter. latè Geruas. contra Tristinum in lib. Infant. Cardin. ex pag. 124.

(u) Alciat. Embl. 176. & duobus seqq.

(x) Junius Embl. 6.

(y) Battil. Embl. 217. & 218.

(z) Boisard. Embl. 26.

(a) Reifenberg. Embl. Polit. 5.

(b) Joach. Camerar. cent. 1. Embl. 14.

(c) Saaved. Empr. 74. & 99.

(d) Oros. in Embl. lib. 1. fol. 38. in fin.

(e) David Psalm. 45.

culturæ instrumenta in gladios, enses, cassides, & scuta convertere, & prorsus ipsam agriculturam deserere, juxta illud Virgilii (f):

*Quippè ubi fas versum, atque nefas: tot bella per Orbem,
Tam multæ scelerum facies: non ullus aratro
Dignus honor, squalent adductis arva colonis:
Et curvæ rigidum falces conflantur in ense.*

Et iterum (g).

*Vomeris huc, & falcis bonos, huc omnis aratri
Cessit amor, recoquant patriis fornacibus enses,*

Ovidii (h):

*Bella diu tenere vires, erat aptior ensis
Vomere, cedebat taurus arator equo:
Sarcula cessabant, versique in pila ligones,
Fælague de rastris pondere cassis erat.*

15 Ita è contrario, tempore Pacis, gladii in vomeres, & ligones, & lanceæ in falces conflari, & curvari dicuntur, juxta illud Davidis modo relatum, & expressius Isaia (i), qui cum tempus Pacis venturum significare vellet, quo Deus tandem populum suum beare dignaretur, sic loquitur: *Et judicabit gentes, & arguet populos multos, & conflabunt gladios suos in vomeres; & lanceas suas in falces; non levabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur ultra ad prælium.*

16 Quod & ipsum, paucis immutatis, apud Michæam (k) habetur. Neque aliud sensit Martialis (l), dum dixit de Falce:

*Pax me certa Ducis placidos curvavit in usus,
Agricole nunc sum, militis ante fui.*

Et Claudianus (m), dum signa partæ Pacis commemorans, canit:

*Non jam delectus miseri, nec falce per agros
Deposita, jaculum vibrans ignobile messor:
Non tentat clypeum projectis sumere rastris.*

17 Sidonius (n) quoque de otio veteranorum scribens: *In eorum, inquit, effatis manibus enses rubiginosos sero ligone mutari. Qui locus, licet ibidem diligens Sidonii Scholiastes Savarus, id non animadvertat, elegantissimus est ad intelligendam, & illustrandam constitutionem Imperatorum Gratiani, Valentiniani, & Theodosii (o), quæ vetat, Veteranos milites, otio donatos, tela in usum vomeris, ligonisque convertere.*

18 Et ad eandem Pacis notam alludens Cassiodorus (p) populares monens, ut quietè vivant, & indicatis pro bono publico præstationes, gratanter exsolvant: *Accipiant (ait) ferrum, sed unde agros excolant: sumant cuspides, bonum stimulos, non furoris.*

19 Nemoque ex Antiquis, & Modernis Poëtis, & scriptoribus extat, qui Paci uberem hanc, quam pingimus, fructuum, & rerum omnium abundantiam, non tribuat, ut præter supra relatos, ostendit Tibullus (q), quasi nostrum Emblema respiciens, & Pacem hoc carmine vocans:

*Interea Pax Alma veni, spicamque teneto,
Profluat, & pomis candidus ante sinus.*

Et melius Menander (r), qui ejusdem utilitatem exaggerans, hac hyperbole utitur:

*Alit colonum Pax, & in saxis bene;
At bellum, noxium in ipso campo quoque.*

Et de nostro Cornucopiæ expressè mentionem faciens Seneca Tragicus (s), sic inquit:

*Et asperi
Martis sanguineas, que cobibet manus,
Quæ dat belligeris fœdera gentibus,
Et cornu retinet drcite copiam,
Donetur tenera mitior hostia.*

Divus etiam Hilarius (t), sic appositissimè, inquit: *Ibi aurea florent secula, quando misericordia, & veritas obviaverunt sibi. Justitia, & Pax osculantur se se: ubi veritas de terra oritur, & justitia de cælo prospicit: ubi Dominus dat benignitatem, & terra dat fructus suos.*

Sed

(f) Virgil. 1. Georg.

(g) Idem 7. Æneid.

(h) Ovid. 1. Fast.

(i) Isai. 2. 4.

(k) Mich. 4. 3.

(l) Martial. in apophoretis.

(m) Claud. de bello Gético.

(n) Sidon. lib. 1. epist. 6.

(o) L. fin. C. de Mancip. & Colon.

(p) Cassiod. lib. 2. epist. 5.

(q) Tibul. lib. eleg.

(r) Menand. apud Henric. Stephan. in Gnom. Græc. Poetarum.

(s) Senec. in Medea.

(t) D. Hilar. in lib. de Trinit.

20 Sed quoniam nemo plenius Pacis bona, & commoda, quàm Ravisius Textor (u) exposuit, libet hic ejus carmina recensere, quæ etiam ad nostri Emblematis illustrationem valde conducunt, & sic habent:

Pax cæleste bonum, sacris altaria flammis,
Atque tepescentes suscitât igne focos.
Pax hominum genitrix. Pax est custodia rerum,
Pax aperit juris, justitiæque forum.
Nulla quies homini, nulla est sine Pace voluptas,
Nullus amor, nullum religionis opus.
Pax urbes, Pax regna ligat, Pax congregat orbem.
Fiat ut ex multis urbibus una domus.
Secula Pax renovat, Pax aurea tempora confert,
Et mores prisca simplicitatis habet.
Ingenue redeunt Artes, Academica fiorent
Ocia, Castaliæ sollicitantur aque.
Pax facit innocuos saltus, nemorumque recessus
Tutus it, & tutas advena portat opes.
Pax Cererem campis, & mittere collibus vœas
Efficit, armoso dividit arva bove.
Gramina Pace virent, præpingua pascua, letum
Luxuriat multa fertilitate pecus.
Pax vehit auratas peregrina per aquora merces,
Et steriles ponti, non sine esse vias.
Pax hilares mensas facit, & convivio passim,
Et recreat molli tristitia corda mero.
Pax aperit thalamos, Hymenææque carmina cantat,
Excitat, & resides non sinit esse lyras.
Pro gladiis lances gerit, & pro caside scuta,
Et sua Palladia tempora fronde ligat.
Gestit, & ad superos agili volat ardua saltu,
Et vocat ad festos agmina longa dies.

21 Sed qui tantopere Pacem extollimus & optamus, non idem tamen Principibus nostris, ut eam imparati, & exarmati desiderent, suademus. Scimus enim quantam cladem Hispaniæ nostræ Witizæ, & Ruderici ob hanc causam ignavia vecordiaque paraverit, & prudentissimum esse Vegetii (x) Aphorismum, monentis, Ergo qui desiderat pacem præparet bellum, & Manlii Capitolini, apud Livium dicentis, Ostendite modo bellum, Pacem habebitis, videant vos paratos ad vim, jus ipsi remittent, necnon & illud Thucydidis (y), inquietis, Pax, bello magis confirmatur, otium vero semper belli metum, & periculum conjunctum habet, quam in rem plura alia, prudenter satis noster Saavedra (z) perpendit.

22 Quod igitur cupimus, quod monemus, ed dumtaxat tendit, ut Pacis commodis patefactis, ejus amorem Christianorum Regum, animis infingamus, quo incensi, à belli damnis absteant, honestisque fœderibus, de antiquis jurgiis, & quæstionibus transigant, & tandem templum Jani, tot jam lustris reseratum, fida perpetuaque concordia concludant, sciantque, quamlibet pacem, quolibet bello meliorem esse, & juxta Martiani Imperatoris diciturum, Stultum, Paci bellum præferre. Faxitque Deus, ut hic Nobis citò dies illucescat:

Supero concitus ab axe;
Tunc geminas Pax Alma tibi sacrabimus aras,
Ante pedes cadet alba tuos, tibi grata columba.

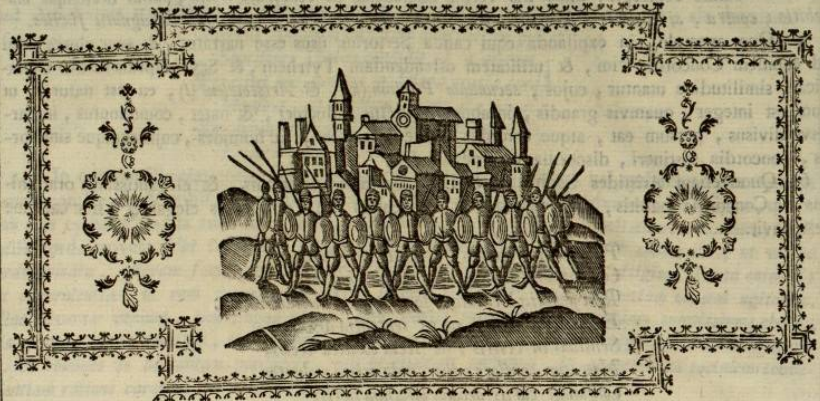

(u) Ravis. Text. in offic. pag.
(x) Veget. lib. 3. in Prolog.

(y) Thucyd. lib. 1.
(z) Saaved. Empr. 98. ex pag. 719.

EM.

CONCORDIA QUOS UNIT, MUNIT.

Quos urbis muros? Validam quam cerno coronam?
Non lapis accingit, mœnia viva vides.
Sunt cives, quos unit Amor: Concordia firmat,
Non urbs muniri fortius ulla potest.
Inconcussa manet gens atque ignara pericli,
Cui Pax est scutum, murus abenus Amor,

COMMENTARIUS.

1 **C**oncordia, quæ diversorum cordium affectus, & voluntates in unum conjungit unde & nomen accepit, pacem quidem generat, vel à pace generatur: numquam enim in mutua bella prorumpunt, qui eodem animo, intentioneque sociantur. Nec externa timere poterunt Principes, qui confines terminos habent. Si vires simul, & animos jungant, suoque exemplo, suos, in æqualem conjunctionem, & defensionem permoveant, legem videlicet, ordinemque naturæ sequentes, quæ omnia distinxit, simul atque constrinxit, totamque hanc rerum molem, mundum unum ex pluribus rebus effecit, & ut ait Nazarius (a), & alii (b), Concordiam, fundamentum, ac radicem orti, bonorum civilium seminarium, quietis publicæ, ac civitatum segetem & almam Pacis nutricem esse voluit, & illud bonum, sine quo nemo novit sua bona.

2 Quod fortè indicat illud libri Job (c), Potestas & terror apud eum, qui facit concordiam in sublimibus suis, quasi habere potestatem faciendi concordiam, aut comparandi pacem, sit omnium bonorum aggregatione potiri. Et benè agnoscentes sapientissimi omnium Athenienses, ut Paulus Orosius (d) scribit, etiam suis malis satis docti, cunctaque, vel bona, vel etiam mala, quæ foris geruntur, internis esse radicata, & emissa principis, domi abstersere odia, & foris bella presserunt. Et Paulus Æmilius (e) scitissimè monuit, Nullam prævalidam armis gentem, inter se consentientem, vinci ab externo hoste, quamvis feroci, opibusque præstantissimo, posse.

3 Idemque, præclarior quoque, ante ipsum docuit, Sallustius (f), Micipsam, ita suos filios admonentem, inducens. Regnum vobis trado, firmum, si boni eritis, sin mali, imbecillum: nam concordia parvæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Quam orationem Severus quoque Imperator moriens, ut Dion (g) memorat, legendam suis liberis misit, cum animadverteret inter ipsos

(a) Nazar. in Paneg. ad Constant.
(b) Paschal. in legato, cap. 53. Petr. Gregor. de Repub. lib. 23. cap. 3. num. 13.
(c) Job. cap. 25. 2.

(d) Paul. Oros. lib. 2. cap. 17. in fin.
(e) Æmil. lib. 1. de Gest. Franc.
(f) Sallust. in Jugurt.
(g) Dion. Nizeus, Xiphil. in Severo.

ipsos, jam tum, odii favillas scintillare.

4 Et de Sciluro Seytha, Plutarchus (b), & Stobæus (t) enarrant, quod triginta liberos masculos habens, cum esset moriturus, fasciculum jaculorum singulis protrexit, jussitque rumpere. Id cum singuli recusassent, eo quod videretur impossibile, ipse singula jacula exemit, atque ita facile omnia confregit; filios his verbis admonens. *Si concordēs eritis, valdē invictique manebitis; contra, si disidēs, & seditione distrabamini, imbecillēs eritis, & expugnati faciles.*

5 Quo exemplo, in expilanda equi cauda Sertorius usus esse narratur, & sunt plures, qui ad eandem Concordiæ vim, & utilitatem ostendendam Tyrreni, & Scyri lapidis Insulæ Cycladicæ, similitudine utantur, cujus, secundum Plinium (k), & Aristotelem (l), ea est natura, ut dum est integer, quamvis grandis, in aquas projectus, fluctuet, & natet, comminutus, in partesque divisus, pessum eat, atque considat, inde inferentes, sic homines, cujuscumque sint sortis, concordia sustineri, discordia verò pessumdari.

6 Quod etiam Aristides Sophista, & Dion Prusæus, latissimis, & elegantissimis orationibus de Concordiâ habitis, prosequuntur, & Prudentius (m), non minus eleganter, hoc carmine designavit.

*Publica sed requies; privatis rure foroque
Constat amicitii. Scissura domestica turbat
Rem populi. Titubaturque foris, quod dissidet intus:
Ergo cavete viri, ne sit sententia discors
Sensibus in vestris; ne secta exotica tellis,
Nascatur conflata odiis, quia scissa voluntas
Confundit variis arcana biformia fibris,
Quod sapius conjungat amor: quod vivimus, uno
Conspiret studio, nil dissociabile firmum est.*

7 Alciatus etiam, quam sit utilis, & necessaria hujus documenti cognitio ostendere volens, tria Emblemata successivè, ad illud suadendum, excussit. Quorum Primum (n) ex Cornicibus (quæ concordiæ symbolum præbent) Regium sceptrum comitantibus, ac velut sustentibus, sumpsit; ut significaret, Principibus, & Regibus hanc unam, & primam esse curam debere, ut inter se populosque suos concordiam tuerentur, omnesque bellorum, motuum, & seditionum causas prædicant, si suum statum tranquillum, & securum esse velint. Secundum (o), ex duobus Romanis ducibus, post mutua bella in concordiam, & mutua fœdera, prorsus contrictisque ultrò citròque dexteris, coeuntibus, quod signum concordiæ esse, benè ibidem ipsius Commentatores, & alii passim Auctores observant.

Ut quos jungit amor, jungat & ipsa Manus.

Tertium (p), quod ad rem nostram magis conducit, sub Gerionis figura, quem Veterum fabulæ tricorneporem, aut tricripitem confingebant, non quod revera hoc habitu esset, sed, ut Justinus (q), & alii plurimi (r) tradunt, quia tres fratres hujus nominis erant, tanto amore, tantaque fide conjuncti, & ea se concordia, mutuisque auxiliis juvantes, ut unica ipsis anima, & voluntas esse videretur. Talisque exinde vigor, ut vel Herculi ineluctabiles se præstiterint, nec nisi separati vinci, ac superari potuerint, hoc pacto subindicantes, hanc virtutem esse potissimum Regum Regnorumque munimentum. Alciati carmen sic habet.

*Tergeminos interfuerat concordia fratres,
Tanta simul pietas mutua, & unus amor:
Invicti humanis, ut viribus ampla tenerent
Regna, uno dicti nomine Geriones.*

8 Batillius Labæus (s), ex illo Sciluri supra relato, in eandem rem, hoc Emblemata composuit, sub lemmate *Concordia insuperabilis.*

*Singula que minimo infringas hastilia nisi;
Non toto inflectas robore nexa simul.
Robore tam firmo stat firma potentia concors,
Tam facile infringi dissociata potest.*

Sic enim, ut Philosophi loquuntur.

Unita virtus, valentior est se ipsa dispersa.

Pierius etiam Valerianus (t) inquit, Romanos Veteres, per Lyræ hieroglyphicum concordiam

(b) Plutarch. in apophr.

(t) Stob. serm. 82.

(k) Plin. lib. 2. cap. 106. & lib. 26. cap. 17.

(l) Aristot. de nat. cap. 12.

(m) Prudent. Psychom. 7.

(n) Alciat. Emb. 38.

(o) Idem Emb. 39.

(p) Idem Emb. 40.

(q) Justin. lib. 44. ad fin.

(r) Pier. Valer. lib. 38. cap. de tricripicio. Natal. Comes

lib. mythos.

(s) Batill. Emb. 188.

(t) Pier. Valer. lib. 47.

figurasse. Quo eodem symbolo, illo non citato, noster Saavedra (a) novissimè utitur, sub Epigraphæ, *majora minoribus consonant*, plura quidem satis prudenter considerans harmonia, & consonantia, quæ in omni concordia, & benè ordinata civitate, vel Monarchia desideratur.

10 Et ante ipsos idem insinuasse videtur Petrus Costalius (x), ad eandem vim concordia, illud Amphionis transferens, Thebanam urbem sui plectri modulis constructentis, sic inquit.

*Musicus Amphion citharam dum pectine pulsat
Septifores Thebas condidit ad n. merun
Præstitit hoc concors modulata gratia corde
Manibus, ut populum cogeret ille ferum:
Sic divina statum Concordia continet urbis,
Et ligat unanimi barbara corda fide.*

11 In quorum illustrationem Ego Cassiodorus (y) adjicio Lyræ, vel cytharæ adinventionem commemorantem, & nihil efficacius inventum fuisse inquit, ad promovendos animos, quam concavæ cytharæ blanda resultatio, hincque existimare licere, cordæ appellationem fluxisse, quod facile corda moveat. *Ubi tanta est, inquit, vocum collecta sua diversitate concordia, ut vicina corda pulsata, alteram faciat spontè contremiscere, quam nullum contigit attingisse. Tanta enim vis est convenientiæ, ut rem insensualem spontè se movere faciat, quia ejus sociam constat agitatam. Hinc diversæ veniunt, sine lingua voces: hinc variis sonis efficitur, quidam suavissimus chorus, illa acuta, nimia tensione, ista graves, aliqua laxitate, hæc media, tergo blandissimè temperato. Ut homines se ad tantam perducere, non prævaleant unitatem, in quantum ad societalem convenientiam ratione carentia pervenerunt, &c.*

12 D. Sebastianus Covarruvias (z), post Divum Gregorium (a), Jobi (b) similitudine utitur, de dæmone ita loquens, *Corpus illius, quasi scuta fusilia, conjunctum squamis se prementibus, uni una conjungitur, &c.* & loriam, his squamis fabrefactam, depingit, quartum unione, quemadmodum draco suum corpus tegit, ne citius ullius penetretur jaculatione, ita milites armari solent, ut securius adversariorum ictus recipere, ac retundere possint, atque valdè intentioni nostri Emblematis coherentem, eadem unione exercitus invencibiles reddi. Covarruvias Rithmus sic habet, sub lemmate, *Una uni conjungit.*

Imita la loriga à la escamosa

*Piel de serpiente, de conchuelas llena,
Que junta una con otra, es poderosa
A resistir el golpe muy sin pena,*

Il la esquadra de gente belicosa

*Estando unida en todo trance es buena,
Hermosa vista hace, aunque terrible.
I para todo trance es invencible.*

13 A Covarruvia parum discrepans Saavedra (c), ad eandem concordia virtutem iterum designandum, & quod ei omnia cedunt, constipatam cuneatamve Romanorum militum manum commentus est, quibus in more erat, ut Lipsius ostendit, suis se scutis, vel clypeis unitis, ita contegere, ut hostium muros tuto conscendere, sive scandere possent.

14 Nos autem, nihil his aliorum adinventionibus detrahentes, & quam sit utilis, atque insuperabilis Concordia, suadere conantes, præsentem Emblemata utimur, pulchra urbe depicta, quam mœnium loco, armati adunatique cives, alii aliis hærentes, circumdant, & strenuo hoc robore, & munimine, inexpugnabilem reddunt. Quod ex illo celebrato Isæi Sophistæ apophthegmate concinavimus, qui, narrante Philostrato (d), cum Lacedæmonii periclitarentur, ac de civitate mœnibus cingenda, consularent, Homericum carmen recitavit.

Scutum hæsit scuto, Galea galea, atque viro vir.

Et adjecit.

Sic mihi state Lacedæmonii, & muri cincti simus,

15 Cui similis Agesilaus, ut Plutarchus (e), & Erasmus (f), recensent, à quodam percontatus, quàm ob causam Sparta mœnibus non cingeretur, ostendit cives armatos, & unanimes *Hi*, inquit, *sunt Spartanæ civitatis mœnia*, sic docens, Respublicas nullo munimento tutiores esse, quàm civium consentientium virtute. Et iterum similiter, cum alius hoc ipsum interrogasset, *Civitatem non saxis lignisve, sed pro vallibus, & mœnibus, incolentium virtute muniti oportere*, respondit, *quos si jungit Concordia, nullus potest esse murus inexpugnabilior.*

16 Recentior quoque, sed relatu digna in eandem rem videtur cujusdam Comitum Neoburgensis historia apud Beyerlinchium (g), qui cum hanc urbem denuo, & pulcherrimam condidisset

Dddd

set

(a) Saaved. Emp. 61. ex pag. 464.

(x) Costal. in Pegm. pag. 312.

(y) Cassiodor. lib. 2. epist. 40.

(z) Seb. Covar. cent. 2. Emb. 35. pag. 135.

(a) D. Gregor. lib. 33. Moral. cap. 31.

(b) Job. 41.

(c) Saaved. Emp. 89. ex pag. 659.

(d) Philost. de vit. Philosoph. lib. 1. pag. 514. Pet. Gre-

gor. lib. 2. de Repub. cap. 2. num. 4. Caramuel. qui hoc

dictu missæ, carminibus celebrat in lib. de insig. Hispan.

pag. 193.

(e) Plutarch. in Apoph. Ages.

(f) Erasm. lib. 1.

(g) Beyerlinch. in The. verb. urbs & aliud simile lit. P.

pag. 979.

set, ad eamque visendam Imperatorem invitasset, hic ea summè laudata subjunxit, solum notari posse, quòd muris cincta non esset. Cui Comes sequenti die se muratam ostensurum, pollicitus est; cumque ad hoc Imperator rideret, classicum tangi jussit, & cives suos armatos, juxta ordinem sibi, jam antea traditum stationes sibi conceditas, juxta militaria instituta occupare, totam villam circumvallantes. Quod cum dicto citius impletum esset, Imperatori dixit, ea sua esse mœnia, quod ipse hilariter congratulatus admittit.

17 Ad illumque Homeri versum, ille alter Virgillii (b) videtur alludere.

Concurrunt, hæret pedi pes, densusque viro vir.

Ubi Servius Pontanus, & Cerda plura alia similia loca notarunt. Et Plutarchus (l) de Antigono Asiæ Rege scriptum reliquit, amicis suadentibus, ut si Athenas caperet, validis illam præsiidiis communiret, ne quando deficeret, summaque cura, ut totius Græciæ basim custodiret, respondisse, se semper in hac fuisse sententia, ut crederet, nullum esse Regni præsidium firmius, quàm civium benevolentiam, atque concordiam.

18 Quam etiam per plures angues circumvolutos significari, Pierius Valerianus (k), post Plinium, considerat, addens, inde factum videri, ut Caduceus in Pacis argumentum, circumdata anguium effigie formatus fuerit. Extatque apud Sylvestrum Petra sanctam (l) symbolum aliud Caroli Federici, Juliæ Cliviæ montium Ducis, qui sparsa in clypeo civium corda gestabat, cum duplici Epigraphe altera Latina, *Hic murus abenus esto*, altera Italica, cujus erat sensus, *Benevolentia est optimum præsidium*, sic ostendens, hac certè multò securiorem reddi Principem, quam muris, & arcibus communitis. Et novissimè Joannes Oventus (m), suæ Britannia similes vires hoc Disticho clausit.

Anglorum portæ sunt portus, mœnia classes

Castra equor, valli corpora, corda Duces.

19 Quæ omnia pro illorum opinione conducunt, qui urbes mœnibus esse cingendas negarunt quas ita munitas (ut Plutarchus (n) tradit) Licurgus, Panthoidas & Agis, mulierum præsidium, *conclavè*, sive *ginetium*, appellare solebant, & expertem muri eam urbem dici non possem, quàm virorum non laterum corona armaret. Cum quibus, & si ipse non sentiam, Petrum Gregorium (o), & alios sequutus, qui earum munitionem necessariam esse, pluribus argumentis evincunt, & inde urbes ab urbo aratri, quo mœnia delineari solebant, oppida ab hac murorum appositione, seu mutua ope, quæ alia aliis præstare solent, dicta considerant, negare tamen non possum tutiorem validioremque earumdem, & cujuslibet Regis Regniq; defensionem, ab hac civium, & Regnorum concordia, mutuoque inter se nexu, & unione, peti, & sperari debere.

20 Etenim, ut in Proverbiis (p) Salomon dixit, *Frater, qui advocatur à fratre, quasi civitas firma*, ubi Septuaginta Interpretes legunt, *Frater à fratre adjutus, quasi urbs munita*, & *excelsa, invalescit autem, tamquam fundatum Regnum*, verè enim, ut Isocrates ad Nicodem, & Plautum (r), à Me alibi (s) relati, dixerunt in civium concordia, & bonis moribus firma urbium mœnia consistunt.

21 Nec minùs verè, ex eadem concordia, oratione Valerii Maximi (t) inter Senatam, & Plebem Romanam stabilita, non solum urbem mœnibus roboratam, sed *Urbem urbi junctam*, alter Valerius scripsit. Et apud Cornelium Tacitum (u) Britanni leguntur, legationibus, & fœderibus omnium suarum civitatum vires excivisse, ut Romanis resistere possent, *Docti commune periculum concordia propulsandum*. Quem locum Lipsius (x) illustrans, verba hæc aurea appellat, & omnibus imbibenda, alia similia Hermocratis Siracusani ex Thucydide (y) referens. Unde & Adagium fluxit, *Concordia fulciuntur opes, etiam exiguæ*, quod Erasmus (z) ex illo Homeri (a) carmine sumptum existimat. *Conjuncti pollet, etiam vehementer inertes*. Et potuit etiam allegare Horatium (b) ita hoc verum esse testantem.

Felices ter, & amplius

Quos irrupta tenet copula: nec malis

Divulsus querimoniis,

Suprema citius solvet amor die.

EM-

(b) Virgil. *Æneid.* 10.

(l) Plutarch. in *Apoph.*

(k) Pier. *lib.* 15.

(l) Pet. Sanct. *lib.*

(m) Ovens. *lib.* 1. epigram. 40.

(n) Plutarch. in *apoph. Laccon.*

(o) Petr. Gregor. *lib.* 2. de *Rep.* cap. 3. l. *pupil.* 5. *opidum de verbor. signific.* D. Isidor. *lib.* etym. cap. Ego 2.

(p) *lib.* 1. cap. 13. num. 14. novissimè Bernerger. in *quæst.*

ad Tacit. de *mor. German.* *quæst.* 82.

(q) Proverb. 18. 19. ubi vide Salazarium.

(r) Isocrat. ad *Nicoe.*

(s) Plaut. in *Pers. actor.* 4.

(t) Ego 2. *tom.* *lib.* 2. cap. 2. num. 69.

(u) Valer. Max. *lib.* 8. cap. 9. in *princip.*

(v) Tacit. in *Agricola.*

(x) Lips. ad Tacit. *sup.* nota 42.

(y) Thucyd. *lib.* 4.

(z) Erasm. in *Adag.* pag. 124.

(a) Hom. *Iliad.*

(b) Horat. 1. *Carm. Od.* 13.

EMBLEMA XCVI.
ORANDUM, ET OPERANDUM.

Quod Templum? Jani, quæ gens? Romana, quid orat?

Omne bonum, quid agit? Comprimit omne nefas.

Vota juvant, credenda tamen non omnia votis,

Rem gere consilio, corripe tela manu.

Audentes Deus ipse juvat, juvat inclyta Regis

Dextera. Tu laudi consule, teque juva.

COMMENTARIUS.

Ivinus ille Plato (a), in minimis etiam rebus, divinum semper præsidium implorari auspiciq; debere scriptum reliquit, & Romani prisco instituto; ut Valerius Maximus tradit, *Rebus divinis operam dabant, cum aliquid commendandum esset, precatione: cum se exponendam, voto: cum solvendum, gratulatione: cum inquirendum, vel extis, vel sortibus, impertito: cum solemniter ritu peragendum sacrificio.*

2 Quod institutum Cicero (b), Livius (c), Auctor ad Herenium (d), Curtius (e), Boetius (f) Severinus, & alii à Petro Fabro (g) diligenter relati, commendant. Sed nemo melius Plinio Juniore, qui celebrem illam Panegyrim, Trajano dictam, sic exorditur: *Bene ac sapienter P. C. Majores instituerunt, ut quemadmodum rerum agendarum, ita dicendi initium à precationibus caperetur: quod nihil ritè, nihilque providenter homines, sine Deorum immortalium ope, consilio, honore, auspiciantur.*

3 Eundem quoque morem apud Græcos viguisse, satis ostendit Xenophon (h) dum admonet Cyrum, *Conari, omne opus cum diis aggredi, quia dii non secus rebus civilibus, quàm bellicis præsumunt, ac dominantur.* Nullaque est Natio, quæ non id ipsum, quantumvis barbara, noverit, & veluti in Adagium illud Virgillii (i) carmen traduxerit.

Ab Jove principium Musæ, Jovis omnia plena.

Ubi Cerda noster plurima similia loca commemorat.

4 Sed hoc quidem cum semper, tum præcipuè in bellis consulendis, ineundis, ac conserendis, præcedere debet, ut Onosander (k), *Ælius Reusnerus* (l), & alii rei militaris Auctores animadvertunt, in quibus, quò majus periculum vertitur, eò diligentius, & devotius Deus est exorandus, ex cujus nutu omnia, & maximè bellorum exitus pendet, & ut passim Sacræ literæ (m)

(a) Plato in *Thim.*

(b) Cicero. *lib.* 7. de *Divinis.*

(c) Livius *lib.* 6. *Dead.* 1.

(d) Auct. ad Heren. in *princip.*

(e) Curt. *lib.* 3.

(f) Boet. de *Consolat.* *lib.* 3.

(g) P. Faber. in *Decad.* cap. 1. in *princip.*

(h) Xenoph. in *Cyripæ.*

(i) Virgil. *Eclog.* 3. vers. 30. Valer. Maxim. in *præfat.*

(k) Onosand. *lib.* 1. de *re milit.* in *princip.*

(l) Reusner. *lib.* 1. *art. stratag.* cap. 17.

(m) Osee 12. 5. Zachar. 1. 3. 4. & 4. 6. Isai. 14. Esdr.

1. & 2. Paralipom. 16. Psalm. 19. 8. latè plures apud Me *tom.* 1. *lib.* 2. cap. 4. num. 78. & seqq.

docent, exercitium, & bellorum Dominus appellatur, & fortitudinem præbet iis, qui corde perfecto credunt in eum. Et non iis, qui in curribus, in equis, aut in multitudine gentis confidunt, sed qui in ejus nomine spem repositam habent, victoriam concedere solet.

5 Unde, quemadmodum audax semper, & execrabilis habita fuit vox illa Ajacis, Capanei, & Mecentii, apud Sophoclem (n), Statium (o), & Virgilium (p), de suis viribus, ita confidentium, ut dicerent:

*Dextra mihi Deus, & telum, quod missile libro,
Virtus mihi Numen, & ensis*

Quem teneo.

6 Ita longè cordatior alia Titi Imperatoris, qui, Josepho (q) narrante, cum de Judæis, Hierosolyma capta, se victorem videret, admiratus tantam urbem, tamque munitam fuisse superatam, dixit: *Planè Deo adjuvante pugnāvimus*, & ut addit Philostratus (r), propter illam victoriam coronari noluit, quia divina virtute opus illud perfectum esse videbat, non sua. Rectèque dicere potuit D. Augustinus (s). *O Homo, idèd non vicisti, quia de tuo præsumpsisti: qui præsumit de viribus suis, antequàm pugnet, prosternitur.*

7 Et talis ac tanta vis in ejusmodi precationibus inest, ut vel ea sola Moyses victoriam ab Amalechitis (t) obtinere meruerit, plus levatis ad cælum manibus quam exercitus strictis mucronibus consequens, & ut Divus Chrysostomus (u) addit, *Occulta pugna, manifesta victoria, latenter dimicans, ut evidenter devincat.* Et David, eodem (x) testante Chrysostomo, plus semper in illis, quàm in suis phalangibus, aut legionibus fiderit, & plures hostes orando, quàm pugnando fugaverit, ut ipse de se ipso prædicat inquit, in tribulatione ad Dominum clamasse, illumque pro se pugnantem, & sagittas suas, fulgura, terræmotus, aquarumque inundationes inhostes suos mirasse (y). Quem locum, non tantùm metaphoricè accipiendum Genebrardus, (z) & Mendoza (a) arbitrantur, sed etiam ad literam, quia Deus servo suo, ob meritum orationis, miraculosè cælestibus armis, & auxiliis succurrere voluit.

8 Non secus, atque Magnus Theodosius ob similem pietatem promeruit, ut venti pro eo contra Eugenium Tyrannum, apud Aquilejam pugnarent, & tela ab hostibus missa, in eosdem acriter retorquerent, ut post D. Ambrosium (b), & Augustinum (c), plures Auctores (d) enarrant, & Claudianus vates, licèt Christianus non fuerit, illis versibus refert, & effert, quæ, & alia, supra in alio (e) Syntagmate posui.

9 Idem, ante Theodosium, Marco Aurelio Imperatori, licèt Ethnico, ob preces legionis Christianorum, dictæ *Melitine*, quàm secum ducebat, contigisse, fulminibus de cælo in Marco-manos hostes contortis (unde & ipsi legioni deinceps, *Fulminatrici*, nomen inditum fuit, apud Nos *Lanza Rayos*) satis constat ex Epistola, quam ad Senatam Romanam scripsit, cujus post Justinum Martyrem (f), Tertullianum (g), Orosium, & alios (h), mentionem facit Baronius, & his verbis concepta erat: *Eramus quippè in hostili solo, ex quo aqua carere cœperamus, obsessi. Confestim autem, ut procubuerant Christiani in facies, & preces fuderunt ad ignotum mihi Deum, descenderunt de cælo, in nos quidem frigidissimus imber, in nostros verò hostes grando mixta fulminibus, ut sine mora sentiremus, prestò esse invocatam opem Dei Potentissimi.*

10 Luculentius ad hoc, & certius exemplum ex Sacra Josue historia (i) discere possumus, quo, cum populo, per septem dies orante, & urbem Jericho, quam obsederant, cum Arca fœderis religiosè circumeunte, illius muri ad solam ejusdem populi vociferationem, & tubarum clangorem illicò corruerunt: *Porque no hace la Artilleria tan gran brecha como la oracion*, ut Saavedra noster (k), benè, eamdem historiam in hoc expendens, animadvertit.

11 Cui, alia, relatu digna, profana licèt, adjici potest, de Augusto Cæsare, qui, ut Dion (l), & Suetonius (m) referunt, ad bellum Philippense pro patris ultione profecturus, post preces Marti ultori fusas, eà templum vocit, & victoria potitus exolvit. Quo respiciens Ovidius (n) sic cecinit:

*Mars ades, & satia sceleratos sanguine ferrum,
Voverat, & fuso lætus ab hoste redit.*

12 Plura similia exempla victoriæ, orationum piarum meritis impetratæ, plures passim libri suppe-

(n) Sophocl. in *Ajas*.
(o) Statius 2. & 10. *Thebaid*.
(p) Virgil. 10. *Æneid*.
(q) Joseph. lib. de Bell. judaic. cap. 16.
(r) Philostr. lib. 6. de vita *Apoll*.
(s) D. August. in *Serm. de verb. Apost*.
(t) Exod. 17. 8. Deut. 25. 17. cap. Si quos vult. 36. dist.
(u) D. Chrysost. in *Serm. de Alois*, 1. tom.
(x) Idem lib. 1. de orat. *Deum*.
(y) Psalm. 17. 7. & sequent.
(z) Genebr. in *Psalm*. 17.
(a) Mendoz. 1. Reg. c. 7. vers. 14. annotat. 27. sed. 3. n. 3.
(b) D. Ambros. *Psalm*. 36. vers. 15.
(c) D. August. de *Civit. Dei*, lib. 5. cap. 26.
(d) Oros. lib. 7. cap. 35. Euseb. lib. 11. *Histor. Eccles.* cap. 33. Baron. *Ann*.
(e) Supr. *Embl*. 10.
(f) Justin. *Mart. apol.* 2. in fine.
(g) Tertul. in *Apol.* cap. 5.
(h) Euseb. Oros. Niceph. *Calist. Paul. Diacon.* & alii apud Baron. *ann. Christi* 176. fol. 192.
(i) Josue cap. 6.
(k) Saaved. *Empr.* 25. pag. 17.
(l) Dion in *August*.
(m) Sueton. in *Oct.* cap. 29.
(n) Ovid. 5. *Fast*.

peditant, & præcipuè Hispani (o), qui toties divinas apparitiones B. Virginis, Sanctæ Crucis, D. Jacobi, Æmiliani, aliorumque Sanctorum, pro nobis pugnantium, referunt, & extollunt. Et pro multis illud Wambæ sufficiat, qui, ut ex *Luca Tudensi Baronius, & alii (p) recensent*, anno 674. reparatæ salutis, contra Ildericum, & Paulum, sibi perduelles, tyrannosque pugnaturus, non prius acies committere voluit, quàm exercitum suum ab omni adulterorum facinosorumque milium fece penitus expurgaret, & cum reliquis, licèt numero paucis, piis prius precibus, & expiationibus præcedentibus, alacriter prælium inivit, & Angelos super castra, corusca volitatione sibi suppetias ferentes, videre promeruit. Quod & rerum declaravit eventus, & æquè certum, ac pium esse demonstrat, illud Monitum, quod Alphonsus Rex Aragonum I. apud Bartholomæum (q) Facium Ferdinando Filio dedit, his verbis: *Tunc denique tibi militares artes profuturas scito, cum Deum tibi pietate, ac justis factis reddideris propitium. Eum igitur, si vincere expetis, pura mente colito, spemque omnem victoria in eo reponito.*

13 Quam disciplinam, licèt Catholici, & gloriosi Hispaniæ nostræ Reges, veluti hæreditariam præseferant, & qui nunc regnat, & diutius ò utinam regnet, Philippus IV. Rex, ac Dominus noster Optim. Maximus, piissimis, frequentissimisque suis in hanc rem actionibus, & precationibus, posteris commendatorem reliquerit. Adhuc tamen ad eam magis adhortandam, & suadendam, operæ præterit duxi hoc Emblema superioribus addere, ex Romanorum moribus sumptum, qui ubi se ad externa bella suscipienda, vel inferenda parabant, non solum vanos suos Deos consulebant, & variis sacrificiis placare curabant, verùm & indictis publicis rogationibus, ad Jani Templum Populus concurreret, ejusque apertis foribus, & ante ipsas suppliciter provolutus, pro bono eventu piæ preces fundebat, prius tamen maxima cura habita, ut ab omnibus sceleribus expiaretur; sed ita tamen divinum auxilium invocantes, & promereri studentes, ut interim nihil ex militari cura, & bellico apparatu detraherent.

14 Quod Templum, jam inde à Numæ temporibus, ut in ejus vita tradit Plutarchus (r), duabus erat januis instructum, quæ *Belli Porta* dicebantur, statumque, ut quando bellum gerendum esset, aperirentur, pace verò reddita, clauderentur, ut præter Livium (s), & alios (t) eleganter ostendit Poëta (u), sic canens:

*Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in prælia Martem,
Sive Getis inferre manu lachrymabile bellum,
Sunt Gemine belli portæ (sic nomine dicunt)
Religione Sacra, & sævi formidine Martis.
Certum ærei claudunt vœtes, æternaque ferri
Robora: nec custos absistit limine Janus,
Has ubi certa sedet Patribus sententia pugnae,
Ipse Quirinali trabea, cinctusque Gabino,
Insignis, reserat stridentia limina Consul,
Ipse vocat pugnas: sequitur tum cetera pubes,
Æreæque assensu conspirant cornua rauco.*

15 Intraque ipsum Templum, Furorem Bellicum vincitum, & catenatum, armisque insidentem Pacis tempore coerceri, & bello indicto dimitti, ipse idem Poëta non minus eleganter ostendit, his verbis:

*Diræ ferro, & compagibus arctis
Clauduntur intus belli portæ. Furor impius intus,
Sæva sedens super arma, & centum vinctus abenis
Post tergum nodis, fremit horridus ore cruento.*

16 His in locis alia similia aliorum Poëtarum, Virgilit Commentatores adducunt, Templique hujus usque ad Justiniani tempora descriptionem, & quoties clausum fuerit, latè ex Procopio, & aliis Dempster (x) recenset, & Petrus Ligorius (y) cæremonias, quibus aperi soleret, adjungit. Et Alexander ab Alexandro (z), ut ostendat, non solum in eis, & in precationibus, Romanos suam spem collocare, signanter scribit, præter eas, & Templi apertionem, in Martis Sacrario, aut in Curia Saliorum, Ancilia (idest rotunda illa scuta, Numæ tempore Romanis è cælo demissa) prius moveri solita fuisse. Quasi eo motu Marte è sua sede excirent: eoque propitio, & volente, arma expediri, legiones conscribi, exercitus parari, atque omnia hostilia esse, designarent.

(o) Theat. vitæ human. verb. Oratio. Tamajus Salazar in *Triumph. B. Virg. Mariæ*.
(p) Baron. & Spond. ad *ann. Christi* 674. Corolian. in *Breviar. Chronolog.* eod. anno.
(q) Barthol. *Factus lib.* 1. hist.
(r) Plutarc. in *Numa*.
(s) Liv. lib. 1.
(t) Varr. de *Ling. Latin.* lib. 4. *Plin. lib.* 34. cap. 7. *Rosin. lib.* 2. cap. 3.
(u) Virgil. *Æneid.* 7.
(x) Dempster. ad *Rosin. dist.* cap. 3. pag. 102.
(y) Petr. Ligot. in *lib. de Circit*.
(z) Alexand. 1. *Genes.* cap. 26. ubi *Tirag*.

17 Certè enim certius est, Deum ipsum, qui valdè nostris votis, ac precibus gaudet, æqua lance desiderare, ut non ita se totum Princeps, vel quivis alius, pietati concredat, quin sua ex parte rei gerendæ se aptet, & ita in divinis auxiliis speret, ut humana disponere pro viribus curet. Scitum est enim illud Ovidii (a):

Ignavis precibus fortuna repugnat.

Et ut Sallustius (b) sub persona M. Portii Catonis prudentissimè monuit, *Non votis, neque supplicationibus muliebribus, auxilia deorum parantur, vigilando, agendo, benè consulendo, prosperè omnia cedunt. Ubi socordie te tradideris, ne quicquam Deos implores, irati offensique sunt, quod adeò verum reputat Livius (c), ut dicat, stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse. Armari copias oportet, & deducere in equum, ut vir eum viro congrediaris.*

18 Qui etiam alibi (d) Ducem quemdam acriter reprehendit, quia sperabat, nihil agenti, de cælo sibi victoriam in sinum devoluturam, vel dormienti, ut Terentius (e) ait, hæc confecturos Deos, ut de Timotheo Atheniensium Imperatore olim referebatur, cui, quòd multa feliciter obtingerent, magis commoditate fortunæ, quàm ipsius opera dictum fuit, dormienti ei urbes in rete intrare. Quod Adagio locum fecit, *Dormienti rete trahit*, ubi Erasmus (f) alia congescit, & Emblemati Batilii, (g) quod sic habet:

*Huic urbes captas fortuna in retia cogit,
Dum jacet, & molli membra quiete levat.
Sic multis mens levia, quibus sit numina dextra,
Et malè res captæ, res benè semper eat.*

19 Tendit quoque in idem aliud Lacedæmoniorum Proverbium (h): *Adnota manu Fortunam esse invocandam*, quo significabant, orandum simul, & operandum, & nihil ignavis votis Fortunam concedere, ex quo Schoonhovius (i) hoc Emblema formavit, sub figura fortunæ, sic supplicibus, ante se positis, respondentis:

*Rebus in humanis nostrum solamen opemque,
Nil juvat ignava sollicitare prece;
Audentes fortuna juro: conamina vestra
Jungite, & hoc nostrum præstò erit auxilium.*

20 Et apud Græcos, secundum Erasmum (k), & Junium, aliud percerebuit, *Non omnia per bovem obtinebis, vel ne contra bovem opta*. Quo pariter indicare volebant, non tantùm sacrificiis, aut litationibus, votisque pro arbitrio omnia cessura, sed laborandum quoque nobis esse, si compotes voti evadere cupimus, & Aeschylus illud mente versandum.

*Quisquis laborat, huic manum præbet Deus:
Laboranti debetur divinitus gloria, laboris proles.*

21 Neque aliud monere voluerunt Avienus (l), & Faernus (m), fabulam confingentes, de quodam auriga, sive bubulco, qui vulsis crinibus, & tensis ad cælum palmis, *jura Juppiter, vel jura Hercules*, frustra clamabat, cum ipse manus non admoveret equis, sive bobus, & currui, qui in foveam, vel paludem inciderant, & desuper ei responsum fuit *Jura te ipsum, quod etiam in Adagium pertransiit, & apud Nos (n) hoc carmine commendatur, A Dios rogando, i con el mazo dando*. Avieni carmina hæc sunt:

*Perge laborantes stimulis agitare juvencos, Fac superos animis conciliare tuis.
Et manibus pigras discè juvare rotas. Discè tamen pigris, non flecti numina votis,
Tunc quoque congressus, majoraque viribus ausus, Præsentisque adhibe, cum facis ipse, Deos.*

22 Ex qua Fabula, vel simili, agasonis in lapsu asini otiosè Herculem invocantis, symbolum quoddam exhibuit Achilles Bocchius (o), sic ex illo deducens:

*Fac ergo, quisquis es, aliquid tu te interim,
Deinde invocato numina.*

23 Et Batilius hoc (p): *Alcidem lapso rogat, ut succurrat assello, Cui Deus. Ad primum tu hæc otia tollere debes,
Nec se se ipse, sedens, segnis agaso movet: Primus, & ad partes ipse venire tuas.*

Sic postea (q) in ejusdem Emblematis notis subjiciens, *Nihil boni parat otium inane, neque Deus otiantibus assistit. Terram limosam nemo fortunæ relinquit, ut ex illa lateres conficiat, neque corium possidens, aut lanam otiosus sedet, fortunam precibus fatigans, ut ex hac materia togam, & calceos parat. Nempe ars non expectat fortunam, sed labor, cum Minerva manus admovenda, laborantem Deus pariter adiuvat. Sic olim Sagittario invocanti Deus affuit, & telum iura direxit; sic Cytharædo Orthium canenti, cum ner-*

(a) Ovid. 8. Metam.
(b) Sallust. in Catilin.
(c) Livius lib. 2. Decad. 3.
(d) Idem lib. 6.
(e) Terent. in Adelphis. Act. 4. Scen. 5.
(f) Erasm. in Adag. pag. 263.
(g) Batil. Embl. 30.
(h) Erasm. in Adag. pag. 203.
(i) Schoonhov. Embl. 5.
(k) Erasm. in Adag. pag. 335. & 731.
(l) Avien. Fab. 32.
(m) Faern. Fab. 91. Causin. in Polist. symb. lib. 1. cap. 9. pag. 73.
(n) Vide de hoc Hisp. Adag. Covarrub. in Theor. singular. Cart. verb. Mazo.
(o) Bocch. lib. 2. symb. 52.
(p) Batil. Embl. 25.
(q) Idem in Notis.

vis defuerat, Apollo ipse cicadæ specie respondit (r).

24 Nihil autem ad hanc rem aptius me legisse memini, eo, quòd Plutarchus (s) recenset, Perseum Macedonum Regem increpans, quòd commisso prælio, cum Paulo Æmilio, in quo de suo Regno, imò & de capite periclitabant, in oppidum Pydnam se magna ignavia subduxit, per causam sacrificii Herculi faciendi, *Trepida à trepidis* (ut Plutarchus addit) *non recipienti sacra, nec vota admittenti nefanda. Neque enim fas est, ut qui non jaculatur, destinationem feriat, neque qui locum non tenuit, is ferat palmam: neque ut habeat socors successum, neque ut sit malus beatus. Sed Pauli precibus volens, propitiusque annuit Deus, quippè petebat victoriam belli, & palmam, hastam tenens, pugnantisque, opem implorabat Dei.*

25 Et hoc quidem est, quod Jurisconsulti dicere (t) solent, *Vigilantibus non dormientibus jura subveniunt, & Theologi, facienti quod in se est, Deus suam non denegat gratiam*. Qui etsi omnipotens sit, miracula tamen, ubi illis non est opus, excusat, & divinis suis manibus, atque operationibus, nostras quoque admisceri desiderat, ut *Ego alibi (u) ostendi, & integro discursu in hanc rem edito, ex tribus locis, & exemplis Sacræ Scripturæ, benè Ambrosius Moralius (x) evincit. Quibus adjici potest, quod Tilmannus (y) memorat, Sanctum quemdam virum, quem multi hac ætate noverunt, ad Regem Magnum dixisse, Reges, non tantum, ut ores, sed ut regas: ne per orationes, & pietatem tuam gebenam mereare.*

26 Illud planè, & pium, & securum, omnique jure, & ratione ob omnibus Principibus observandum, consulimus, ut Deum, quem suis votis, & precibus ante bella, aliasque res arduas, sibi adesse præoptant, eundem, adeptis demum victoriis, vel prosperis potiti successibus, æqua pietate agnoscant, & reverentur, ipsiusque potentia, quicquid pro votis contigerit, tribuant, cum ipse verè victoriarum omnium auctor, & Dominus sit, ut ex superioribus patet, & latè prosequitur Julius Ferretus, (z) Agesilai exemplum adducens, qui, ut *Xenophon in libro de ejus laudibus tradit*, quoties fortuna utebatur prospera, Diis immortalibus habebat gratias: & fiducia plenus, plures mactabat hostias, quàm rebus suis metuens, ac diffidens voveret. Cui similis Paulus Æmilius apud Plutarchum (a), non tam sibi, quàm Diis, partam insignem, illam de Perseo Rege victoriam, acceptam ferre voluit, & in ejus gratiam plures victimas immolavit.

27 Idemque Sacra pagina de Israelitis (b) agens, commendat, dum post debellatos Assyrios, & Bethuliam, egregio Judithæ facinore, ab obsidione liberatam, *Omnis populus venit in Hierusalem, adorare Dominum: & mox ut purificati sunt, obtulerunt omnes holocausta, & vota, & repromissiones. Et rursus, dum Josue de Haithis (c) triumphans, ex præcepto Domini Altare construxit, & super eo hostias pacificas obtulit, & mactavit. Davidis quoque exemplum idem ostendit, passim in suis Psalmis, sed præcipuè (d) in centesimo tricesimo septimo, pro victoriis, quas à Domino acceperat modulantis. Cujus pietatem ibidem (e) D. Chrysostomus his verbis extollit: *Non quemadmodum nonnulli molles, ac dissoluti, qui antequàm quidem accipiant, sunt vehementes: postquàm autem acceperint, elanguescunt; sed hic quidem, & antequàm acceperit, agit, & postquàm accepit, perstat, agens assidue gratias.**

28 Et pariter D. Ambrosius (f), Theodosium Magnum ob eandem virtutem collaudans, sic ait: *Alii Imperatores in commemorationem victoriæ, arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum. Clementia tui hostiam Deo parat oblationem, & gratiarum actionem per Sacerdotes celebrari Domino desiderat.*

29 Qua etiam in parte, quantum semper Catholicorum nostræ Hispaniæ Regum, & Augustæ Austriacæ domus, Religio, & Pietas emicuerit, satis ostendunt exempla à me supra in aliis commentariis (g) relata, & ab Antonio Panormitano (h) de suo Rege Alphonso verba faciente. Et tot ob hanc gratiarum actionem anniversariæ commemorationes indictæ, tot insignia Tempa, & Cœnobiaz ex voto constructa, & amplissimis simul redditibus, pretiosisque donariis dotata, & tota Hispania D. Jacobo, glorioso ejus Patrono, pro victoria de Clavijo, veluti in tributum obnoxia. De quibus Ego alibi (i) aliqua dixi, & plura, vel de solo Belgio loquens, Aubertus Miraus (k) congescit, & noster Saavedra (l) post Marianam, eandem pietatem extollens, eique pro premio ingentem, qua hodiè fruitur, Monarchiam, datam fuisse considerans.

30 De pietate autem Romanorum, Diis, etiam pro adversis, litantibus, jam supra (m) cum Valerio Maximo memini, & nunc huic commentationi verbis Senecæ finem impono: *Hoc conditio humana, vel pessimum habet, quòd fortuna quos miseros fecit, & superstitiosos facit, diligentius dii coluntur irati.*

(r) Vide de hac Fabula Clement. Alex. in exhort. ad gent. pag. 1.
(s) Plutarc. in vita Paul. Æmil.
(t) L. Pupillus, D. que in fraud. cred. cum similibus.
(u) Ego 1. tom. de Indiar. jur. lib. 2. cap. 3. ex num. 67.
(x) Ambros. Moral. discurs. 3.
(y) Tylman. in Aula Tyrocin. cap. 6. num. 19. pag. 21.
(z) Ferret. in tract. de jur. bello, cap. ult. de victor. Deo tribuend.
(a) Plutarc. in Paul. Æmil.
(b) Judith 16. 22.
(c) Deuterom. 27. 6.
(d) D. Chrysost. in Psalm. 131. vers. 1.
(e) D. Chrysost. ibidem.
(f) D. Ambros. lib. 8. epist. 58.
(g) Supr. Embl.
(h) Panoem. lib. 4. sub finem.
(i) Ego 2. tom. lib. 3.
(k) Miraus in Codice donationum piarum.
(l) Saaved. Empr. 25. ex pag. & Empr. 97. pag. 718.
(m) Supr. Embl.